

VERONIKA SOBOTKOVÁ* – MAREK BLATNÝ* – MICHAL HRDLIČKA**

ANTISOCIÁLNÍ CHOVÁNÍ DOSPÍVAJÍCÍCH A VZTAHY S VRSTEVNÍKY: RÁD SE S TEBOU PODĚLÍM O UKRADENÉ CÉDÉČKO

* Psychologický ústav Akademie věd ČR, Veveří 97, 602 00 Brno

** Dětská psychiatrická klinika UK, 2. lékařská fakulta, Fakultní nemocnice Motol, Praha

Souhrn

Studie se zabývá vztahem mezi antisociálním chováním a vrstevnickými vztahy. Ve výzkumu byla použita data z mezinárodního projektu SAHA (The Social And Health Assessment), který byl v České republice proveden u národního souboru adolescentů z městských oblastí (N = 4.980) ve třech věkových kohortách (12, 14 a 16 let). V předkládaném příspěvku jsme se zaměřili na kohorty 12letých a 14letých (N = 3023). K identifikaci osob s různými formami problémového chování jsme provedli nehierarchickou shlukovou analýzu na položkách škály antisociálního chování. Výsledkem byla identifikace 4 typů osob s různou mírou a charakterem antisociálního chování. Osoby z jednotlivých shluků jsme pomocí jednorozměrné analýzy rozptylu porovnali z hlediska jejich důvěrných (přátelských) vztahů s vrstevníky a z hlediska kontaktů s delikventními vrstevníky. Zatímco styky s delikventními vrstevníky narůstají podle očekávání se vzrůstající mírou antisociálního chování dětí, jednotlivé typy se neliší v míře důvěrných vztahů s vrstevníky.

Klíčová slova: antisociální chování, adolescence, vrstevníci

Antisociální chování patří spolu s užíváním návykových látek, ranou sexuální aktivitou a nezdravými stravovacími návyky k základním zdrojům rizik vývoje v adolescenci (DiClemente, Hansen, Ponton, 1996, Macek, 2003, Bonino, Cattelino, Ciairano, 2005). V současné vývojové psychologii se stále více prosazuje názor, že rizikové chování v uvedených oblastech je normativní součástí vývoje v adolescenci (Jessor, Jessor, 1977, Silbereisen, Eyferth, Rudinger, 1986, Jessor a kol. 1995, Moffitt, Caspi, 2001, Bonino, Cattelino, Ciairano, 2005). Tento názor se opírá o skutečnost, že až 50% adolescentů se během dospívání zapojí alespoň do jedné z forem rizikového chování (Dryfoos, 1990, Smart a kol., 2004), má určité typické projevy jako je např. užívání návykových látek či vandalis-

mus (Silbereisen, Noack, 1988, Bonino, Cattelino, Ciairano, 2005) a po dosažení dospělosti v převážné většině samo odezní (Moffitt, 1993, Moffitt a kol., 2001, Morizot, LeBlanc, 2005).

Více než samotná incidence je pro pojetí rizikového chování jako součásti normálního vývoje adolescentů významnější funkční výklad takového chování, který je spojen s koncepcí vývojových úkolů R. Havighursta (1952, 1953). Obecným vývojovým úkolem v adolescenci je vytvoření vlastní identity, získání autonomie a přijetí zodpovědnosti dospělého (Havighurst, 1953, Macek 2003). Tyto vývojové úkoly mohou být podle některých autorů splněny jak prostřednictvím zdravého, sociálně přizpůsobeného chování, tak pomocí chování rizikového (Silbereisen, Noack, 1988, Jessor, 1998). Podle Bonino, Cattelino a Ciairano (2005) plní např. porušování norem (riziková forma chování) stejnou funkci jako excentrické oblékání („bezpečné“ chování) v procesech sebepotvrzení, diferenciaci a dosahování autonomie: v obou případech jde o vyjádření nezávislosti a kontroly nad svým jednáním, projev opozice vůči dospělým a testování jejich reakcí.

Klíčovou roli proto v období adolescence hraje prostředí, ve kterém se dospívající pohybují. Hlavními kontexty socializace v dětství a dospívání představují rodina, škola a prostředí vrstevníků (Cox, Harter, 2003; Erikson, 1980; Macek, 2003; Palmonari, Pombeni, Kirchler, 1990), přičemž rizikové chování adolescentů se často projevuje právě v kontextu vrstevnických vztahů (Brendgen, Vitaro, Bukowski, 2000; Rutter, Giller, Hagell, 1998). Příslušnost ke skupině většinou vyžaduje určitou konformitu k zájmům skupiny, které se nemusejí zcela shodovat se zájmy jednotlivce. Skupina pak může na jednotlivce vyvíjet nátlak, aby se přizpůsobil skupinové normě a demonstroval tak svou loajalitu (Santor, Messervey, Kusumakar, 2000). Skupinový tlak samozřejmě nemusí mít nutně negativní konotaci, nicméně z pochopitelných důvodů se odborná literatura zabývá jeho problematickými aspekty.

V předkládané studii jsme se proto zaměřili na vztah mezi antisociálním chováním dospívajících a jejich vztahy s vrstevníky. Pozornost jsme soustředili na mladší adolescenty (12 – 15 let), neboť toto období se ukazuje jako kritické pro rozvoj rizikového chování a dochází během něj ke strmému nárůstu všech forem rizikového chování (Craig, Harel, 2004, Gabhainn, 2004, Blatný a kol., 2006).

V předchozí studii jsme se zabývali typologií mladších adolescentů z městských oblastí na základě antisociálních projevů (Blatný a kol., 2004). Identifikovali jsme čtyři shluky osob. Největší skupinu (více než polovinu souboru) představují neproblémové děti s nízkou úrovní všech typů antisociálního chování. Další dva shluky jsou charakterizované mírnými antisociálními projevy – pro jednu skupinu je typické zejména lhaní a v menší míře dále fyzická agrese a ničení cizího majetku, pro druhou skupinu je příznačné mírně agresivní chování (rvačky). Poslední typ, který tvoří jen 1.6% celého souboru, představují děti s vysokou mírou všech typů antisociálního chování. Uvedené typy dětí jsme pomocí jednorozměrné analýzy rozptylu porovnávali z hlediska jejich důvěrných vztahů s vrstevníky a kontaktů s vrstevníky s antisociálním chováním.

Metoda

Soubor

Výzkumu se zúčastnili dospívající zapojení do probíhající mezinárodní studie zaměřené na rizikové a protektivní faktory psychosociálního vývoje dětí a adolescentů (SAHA – Social And Health Assessment). Soubor byl sestaven ze tří věkových kohort – 12letých (7. třída ZŠ a odpovídající stupně víceletých gymnázií), 14letých (9. třída ZŠ a odpovídající stupně víceletých gymnázií) a 16letých (2. ročník středních škol a jeho ekvivalenty). Výzkumu se zúčastnilo celkem 4,980 žáků a studentů ze 150 škol – 1,471 žáků v kohortě 12letých, 1,552 žáků v kohortě 14letých a 1,957 studentů v kohortě 16letých.

V předkládané studii jsme použili data od sloučených kohort 12letých a 14letých (3023 osob). Efektivní velikost souboru po vyloučení nekompletních a nekonzistentně vyplněných dotazníků byla 2973 osob, přičemž kohorta 12letých čítala 1447 osob (54% dívek) a kohorta 14letých 1526 osob (53% dívek).

Metoda

Dotazník The Social and Health Assessment (SAHA) vyvinutý Weissbergem a kol. (1991) a adaptovaný Schwab-Stone a kol. (1999) sleduje jak samotné rizikové chování (antisociální chování, užívání návykových látek, sexuálně-rizikové chování) tak i široké spektrum psychosociálních faktorů, které mohou s rizikovým chováním souviset (rodinné zázemí, školní prostředí, zájmové činnosti, šikana, kvalita prostředí, komunita, expozice násilí, prosociální postoje, očekávání do budoucna, psychiatrické poruchy). Pro zjištění vrstevnických vztahů jsme použili vybrané položky z dotazníku odolnosti a osobních obtíží (Strength and Difficulties Questionary) a škálu kontaktů s vrstevníky s rizikovým chováním.

Dotazník odolnosti a osobních obtíží obsahuje celkem šest faktorů (Blatný, 2007): depresivitu, prosociální chování, instabilitu, důvěrné vztahy s vrstevníky, šikana/obviňování ze strany druhých a průbojnost. V předkládané studii jsme použili pět položek reprezentujících faktorů důvěrných vztahů (např. „Mám jednoho či více dobrých přátel.“, „Obvykle se s ostatními rozdělím. Půjčujeme si například CD nebo hry nebo se dělíme o jídlo.“). Odpovědi hodnotili respondenti na tříbodové škále (1 = není pravda, 2 = částečně pravda, 3 = úplná pravda), pro vyjádření míry důvěrných vztahů s vrstevníky jsme použili průměrné skóre odpovědi na položku.

Také škála kontaktů s vrstevníky s rizikovým chováním obsahuje dva faktory (Blatný, 2007): faktor kontaktů s vrstevníky s abusem (např. položka “Kolik tvých kamarádů kouří celkem pravidelně cigarety”) a faktor kontaktů s vrstevníky s delikventním jednáním (položky “Kolik tvých kamarádů ...c) chodí večer ven i bez dovození rodičů,...i) bylo zatčeno policií”). Pro položky reprezentující jednotlivé faktory jsme zvláště vypočítali průměrné skóre odpovědi na položku. Odpovědi hodnotili respondenti na čtyřbodové škále (1 = žádný, 2 = málokterí, 3 = někteří, 4 = většina nebo všichni).

Metody analýzy dat

V předchozím výzkumu (Blatný a kol., 2004) jsme vytvořili typologii dětí podle povahy a míry antisociálního chování pomocí nehierarchické shlukové analýzy na položkách škály antisociálního chování dotazníku SAHA. Identifikované typy jsme porovnali na sledovaných škálách pomocí jednorozměrné analýzy rozptylu (ANOVA).

Výsledky

Typologie dětí na základě antisociálního chování

V tabulce 1 uvádíme výsledky shlukové analýzy, kterou jsme provedli v předchozím výzkumu. Identifikované typy jsme porovnali na sledovaných škálách pomocí jednorozměrné analýzy rozptylu. V tabulce 2 jsou uvedeny deskriptivní statistiky sledovaných proměnných a v Tabulce 3 výsledky jednorozměrné analýzy rozptylu. Průměrné skóry na sledovaných škálách pro jednotlivé typy dětí uvádíme pro názornost v Grafech 1 a 2.

Tab. 1: Výsledky nehierarchické shlukové analýzy na položkách škály antisociálního chování

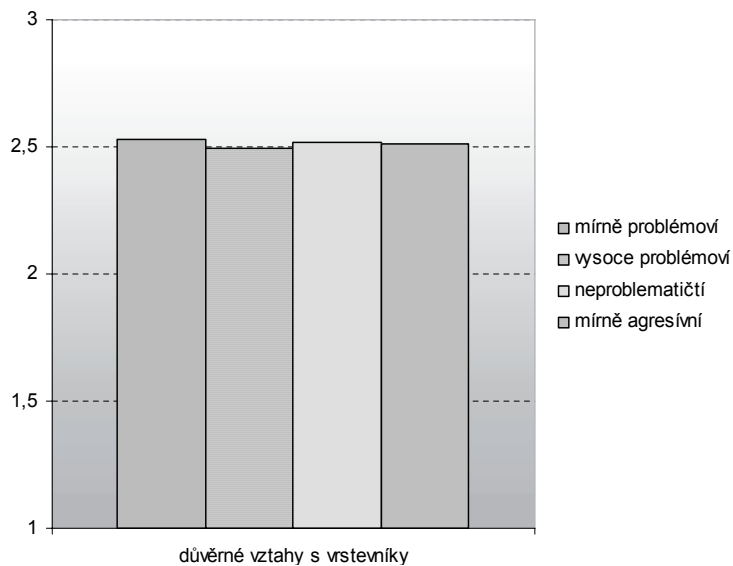
Typ	N	%	Popis
1	477	16.7	Mírné problémy s chováním (lhaní, rvačky, ničení majetku)
2	46	1.6	Vysoká úroveň antisociálního chování
3	1613	56.5	Neproblematické děti
4	720	25.2	Mírně agresivní chování (rvačky)

Tab. 2: Deskriptivní statistiky sledovaných proměnných

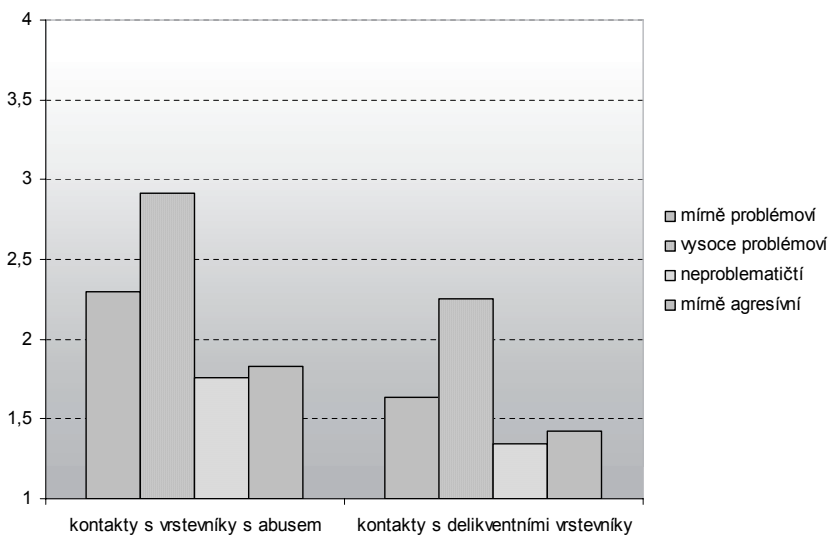
	Důvěrné vztahy s vrstevníky		Kontakty s vrstevníky s abusem		Kontakty s delikventními vrstevníky	
	m	sd	m	sd	m	sd
Typ 1	2,53	0,34	2,30	0,63	1,64	0,52
Typ 2	2,49	0,37	2,91	0,85	2,25	0,64
Typ 3	2,52	0,35	1,76	0,61	1,34	0,41
Typ 4	2,51	0,35	1,83	0,61	1,43	0,45
Celý soubor	2,52	0,35	1,88	0,66	1,43	0,47

Tab. 3: Výsledky jednorozměrné analýzy rozptylu

	df	F	Sig.
Důvěrné vztahy s vrstevníky	3	,336	,800
Kontakty s vrstevníky s abusem	3	138,641	,000
Kontakty s delikventními vrstevníky	3	107,958	,000

Graf 1: Porovnání osob z jednotlivých typů antisociálního chování z hlediska jejich prosociální chování & zapojení do kolektivu

Graf 2: Porovnání osob z jednotlivých typů antisociálního chování z hlediska jejich kontaktů s vrstevníky s rizikovým chováním

Z Tabulek 1 a 2 a z Grafu 1 vyplývá, že mezi jednotlivými skupinami dětí není významný rozdíl v jejich důvěrných vztazích s vrstevníky – děti ze všech typů uvádějí nadprůměrné dobré vztahy s vrstevníky (hodnoty kolem 2,5 na tříbodové škále od 1 do 3). Statisticky významné rozdíly jsme však mezi jednotlivými

typy našli v jejich kontaktech s vrstevníky s antisociálními projevy – nejvyšší míru kontaktů jak vrstevníků s abusem, tak delikventních vrstevníků udávají děti s vysokou mírou všech typů antisociálního chování (shluk č. 2), následují děti mírnými problémy s chováním (shluk č. 1), děti s mírně agresivním chováním (shluk č. 4) a nejnižší míru kontaktů s vrstevníky s antisociálními projevy uvádějí děti neproblematické (shluk č. 3).

Diskuse

Zabývali jsme se vztahem mezi antisociálním chováním dospívajících a jejich vztahy s vrstevníky. V předchozí studii jsme identifikovali čtyři shluky dětí podle míry a povahy jejich antisociálních projevů, které jsme porovnali z hlediska jejich důvěrných vztahů s vrstevníky a kontaktů s vrstevníky s antisociálním chováním.

Podle očekávání s narůstající mírou antisociálního chování dětí roste i počet jejich kontaktů s vrstevníky, pro které je typický jak abusus návykových látek, tak delikventní chování. Zajímavějším výsledkem je zjištění, že nebyl prokázán statisticky průkazný rozdíl mezi jednotlivými typy dětí s různou mírou antisociálního chování a kvalitou jejich důvěrných vztahů: všichni dospívající udávají, že mají stejně kvalitní a četné kontakty se svými kamarády. V předchozí studii se stejným souborem jsme však zjistili, že děti se zvyšující se mírou antisociálního chování uvádějí i vyšší míru šikany a diskriminace ze strany ostatních dětí (Sobotková a kol., 2006). Je pravděpodobné, že děti s vysokou mírou antisociálních projevů vyvolávají ve svém okolí negativní reakce (samozřejmě je možný i výklad, že antisociální chování je projevem vzdoru vůči odmítavému postoji ostatních) a mají tudíž reálný pocit šikanování, přičemž v rámci svých vlastních sociálních skupin navazují stejně početná a kvalitní přátelství s druhými.

Literatura

- Blatný, M., Hrdlička, M., Ruchkin, V., Vermeiren, R., Schwab-Stone, M. (2006). Antisocial involvement, use of substances, and sexual behaviors among urban youth in Czech Republic. *Studia Psychologica*, 48, 2, 107–123.
- Blatný, M., Hrdlička, M., Urbánek, T., Jelínek, M., Balaščíková, V., Ruchkin, V., Schwab-Stone, M. (2004). *Antisocial behavior, community violence exposure, and substance abuse in youth in Czech Republic: Preliminary results*. Symposium on “Risk Behaviors and Mental Health” organized by the International Program on Child Mental Health, Yale Child Study Center. 16th World Congress IACAPAP. Berlin, Germany, August 22–26, 2004.
- Bonino, S., Cattelino, E., Ciairano, S. (2005). *Adolescents and risk. Behaviors, functions, and protective factors*. New York, Springer.
- Brendgen, M., Vitaro, F., Bukowski, W.M. (2000). Deviant friends and early adolescent’s emotional and behavioral adjustment. *Journal of Research on Adolescence*, 10(2), 173–189.
- Cox, M.J., Harter, K.S.M. (2003). Parent-child relationships. In M.H. Bornstein, L. Davidson, C.L.M. Keyes, K.A. Moore (Eds.), *Well-being: Positive development across the life course*. Mahwah (NJ), Erlbaum, 191–204.
- Craig, W.M., Harel, Y. (2004). Bullying, physical fighting, and victimization. In C. Currie, C. Roberts, A. Morgan, R. Smith, W. Settertobulte, O. Samdal, V. Barnekow Rasmussen (Eds),

- Young People's Health in Context. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) Study: International Report from the 2001/2002 Survey* (pp. 133–144). World Health Organization.
- DiClemente, R.J., Hansen, W., B. Ponton, L.E. (Eds.) (1996). *Handbook of Adolescent Health Risk Behavior*. New York, Plenum Press.
- Dryfoos, J. (1990). *Adolescents at risk*. New York, Oxford University Press.
- Erikson, E.H. (1980). *Identity and the life cycle*. New York: W.W. Norton & Company.
- Gabhainn, S.N. (2004). Summary. In C. Currie, C. Roberts, A. Morgan, R. Smith, W. Settertobulte, O. Samdal, V. Barnekow Rasmussen (Eds.), *Young People's Health in Context. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) Study: International Report from the 2001/2002 Survey* (s. 161). World Health Organization.
- Havighurst, R.J. (1952). *Developmental task and education*. New York, Davis McKay.
- Havighurst, R.J. (1953). *Human developmental and education*. New York, Longmans.
- Jessor, R. (Ed.) (1998). *New perspectives on adolescent risk behavior*. New York, Cambridge University Press.
- Jessor, R., Jessor, S.L. (1977). *Problem behavior and psychosocial development: A longitudinal study of youth*. New York, Academic Press.
- Jessor, R., van den Bos, J., Vanderryn, J., Costa, F.M., Turbin, M.S. (1995). Protective factors in adolescent problem behavior: moderator effects and developmental change. *Developmental Psychology*, 31, 923–933.
- Macek, P. (2003). *Adolescence*. Praha, Portál.
- Moffitt, T. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100, 674–701.
- Moffitt, T.E., Caspi, A. (2001). Childhood predictors differentiate life-course persistent and adolescence-limited antisocial pathways among males and females. *Development and Psychopathology*, 13, 355–375.
- Moffitt, T.E., Caspi, A., Rutter, M., Silva, P. (2001). *Sex differences in antisocial behaviour*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Morizot, J., LeBlanc, M. (2005). Searching for a developmental typology of personality and its relations to antisocial behavior: A longitudinal study of a representative sample of men. *Journal of Personality*, 73, 139–182.
- Palmonari, A., Pombeni, M.L., Kirchler, E. (1990). Adolescents and their peer groups: A study on the significance of peers, social categorization processes and coping with developmental tasks. *Social Behaviour*, 4, 7–21.
- Rutter, M., Giller, H., Hagell, A. (1998). *Antisocial behavior by young people*. Cambridge University Press: New York.
- Silbereisen, R.K., Eyferth, K., Rudinger, E. (1986). *Development as action in context. Problem behavior and normal youth development*. New York, Berlin, Springer-Verlag.
- Silbereisen, R. K., Noack, P. (1988). On the constructive role of problem behavior in adolescence. In N. Bolger, A. Caspi, G. Downey, M. Moorhouse (Eds.), *Person and context: Developmental processes* (s. 153–180). Cambridge, Cambridge University Press.
- Schwab-Stone, M.E., Chen C., Greenberger E, Silver D, Lichtman J, Voyce C (1999) No safe haven II: the effects of violence exposure on urban youth. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 38, 359–367
- Smart, D., Vassallo, S., Sanson, A., Dussuyer, I. (2004). Patterns of antisocial behavior from early adolescence to late adolescence. *Trends & Issues in crime and criminal justice series No. 290* (General editor T. Makkai). Australian Institute of Criminology.
- Sobotková, V., Blatný, M., Hrdlička, M., Vobořil, D., Květon, P. Jelínek, M., Urbánek, T. (2006). Antisociální chování dospívajících a jeho souvislosti s kvalitou školního prostředí. In Blatný, M., Vobořil, D., Květon, P. Jelínek, M., Sobotková, V. (Eds.), *Sociální procesy a osobnost 2005: sborník příspěvků* (s. 339 – 346). Brno, Psychologický ústav AV ČR.
- Weissberg, R.P., Voyce, C.K., Kaspro, W.J., Arthur, M.W., Shriver, T.P. (1991). *The Social and Health Assessment*. Authors, Chicago, IL.

ADOLESCENTS' ANTISOCIAL BEHAVIOR AND PEER RELATIONSHIPS: I AM PLEASED TO SHARE WITH YOU THE STOLEN CD

The study deals with relation between antisocial behavior in adolescence and peer relationships. The Social and Health Assessment (SAHA), a school survey, was administered to a nationwide sample of 4,980 adolescents in three age cohorts (12, 14, and 16 years) in Prague and 12 regional capitals of the Czech Republic. In present study we focus on cohorts of 12 and 14 years old adolescents (N = 3023). K-means cluster analysis on the items of Antisocial Behavior Scale was used to identify the main clusters of antisocial behavior. Four major clusters of children were identified. Subsequently, adolescents from different clusters were compared on the levels of their affiliation with delinquent peers and social involvement. Whereas the frequency of contacts with delinquent peers increases with the level of antisocial behavior, there are no differences between adolescents from the different clusters in their social involvement (quality and number of relationships with peers).

Key words: antisocial behavior, adolescence, peers